

Een crisis van de partijendemocratie?¹

Wouter van der Brug²

In het publieke debat, maar ook onder wetenschapsbeoefenaren bestaat sinds enige tijd ongerustheid over de toestand van de moderne parlementaire democratie, niet alleen in Nederland en België, maar in vrijwel alle gevestigde democratieën. Velen maken zich zorgen over het electorale verlies van middenpartijen, over de sterk schommelende verkiezingsuitslagen en over de opkomst van radicale partijen ter linker- en rechterzijde van het politieke spectrum. Daarbij wordt vaak gesproken van een 'crisis'.

De oud-politicus en politicoloog Ed van Thijn vergelijkt de Nederlandse 'waaierdemocratie' zelfs met de Weimar Republiek.³ De somberheid beperkt zich niet tot oud-politici of journalisten, ook de toonaangevende hoogleraar Peter Mair (2006) is buitengewoon somber. Volgens hem staan we wellicht aan de vooravond van het einde van de parlementaire democratie zoals we die kennen.⁴

De verschillende onderzoekslijnen waaraan ik de afgelopen jaren heb gewerkt en die ik de komende jaren verder wil ontwikkelen, hebben direct of indirect betrekking op het functioneren van de partijendemocratieën in westerse landen. In deze bijdrage wil ik graag de contouren schetsen van deze verschillende onderzoekslijnen

en aan de hand daarvan iets meer zeggen over onze kennis van verschillende aspecten van de vermeende crisis van Europese partijendemocratieën.

1. De toegenomen instabiliteit van verkiezingsuitslagen

De eerste onderzoekslijn richt zich op het gedrag van kiezers en vooral op electorale veranderingen. Een van de veelgenoemde aspecten van de crisis van partijen is dat partijen steeds slechter in staat zijn een stabiele groep kiezers aan zich te binden. Kiezers zouden 'als stuifzand' met alle winden meewaaien, waardoor verkiezingsuitslagen steeds grotere schommelingen vertonen (o.a., Schuyt, 2003).

Deze toegenomen instabiliteit in verkiezingsuitslagen hangt samen met processen van emancipatie van burgers die zich in alle westerse landen hebben voorgedaan. Geëmancipeerde burgers voelen minder sterke groepsloyaliteiten en maken hun keuzes meer dan voorheen op basis van persoonlijke afwegingen, hetgeen ontegenzeggelijk leidt tot grotere schommelingen in verkiezingsuitslagen. Mijn collega Mark Franklin (1992) heeft aangetoond

dat deze processen zich in alle westerse democratieën voordoen, hoewel er tussen landen verschillen zijn in het tempo waarin deze veranderingen plaatshebben en het moment waarop ze inzetten. Dezelfde Mark Franklin heeft aangetoond dat met de afname van de effecten van sociaal-structurele factoren, zoals sociale klasse en religie, inhoudelijke overwegingen belangrijker zijn geworden bij de keuze voor een bepaalde partij.

Uiteraard is het voor kiezers vrijwel niet mogelijk alle inhoudelijke thema's mee te wegen in hun keuze, en daarom is het belangrijk dat partijen een helder ideologisch profiel hebben. Kiezers kunnen dan kiezen voor een partij die ideologisch dicht bij hen staat en kunnen op deze wijze, zonder kennis van de partijprogramma's, toch een inhoudelijk beredeneerde keuze maken (Feldman & Conover, 1993; Granberg & Holmberg, 1988; Popkin 1991). Een van de resultaten van mijn eigen promotieonderzoek was dat tot het einde van de jaren tachtig in Nederland zelfs de minst geïnteresseerde kiezers goed bleken te weten waar partijen stonden inzake een aantal concrete strijdpunten, door de algemene kennis die men had van hun ideologisch profiel.

Sinds het einde van de jaren tachtig zien we echter dat het ideologische profiel van veel politieke partijen minder duidelijk is geworden en dat de grote partijen zich ideologisch minder duidelijk van elkaar onderscheiden. Dit betekent enerzijds dat het voor kiezers moeilijker wordt te weten waar partijen precies (voor) staan. Daarnaast zullen kiezers die zich op inhoudelijke

kwesties oriënteren hierdoor steeds vaker van partij wisselen.

Onderzoekers ondervinden grote problemen bij de analyse van partijkeuze wanneer veel kiezers voor meerdere partijen een sterke voorkeur hebben. De standaardmethoden voor de analyse van partijkeuze ondervinden dan ernstige schattingsproblemen, doordat deze variabele geen informatie bevat over de voorkeuren voor partijen waarop iemand niet heeft gestemd (van der Brug, Van der Eijk & Franklin, 2007, pp. 33-36; Van der Eijk & Kroh, 2002). Daarnaast zijn deze standaardmethoden ongeschikt voor een vergelijkende analyse van partijkeuze over meerdere verkiezingen heen. Bij iedere verkiezing kiest men immers uit een ander aanbod van partijen en dus is er bij iedere verkiezing een andere afhankelijke variabele die men probeert te verklaren. Een van de belangrijke bijdragen aan het electoraal onderzoek van mijn directe voorganger Cees van der Eijk is de ontwikkeling geweest van een alternatieve manier om de determinanten van partijkeuze te schatten. Hierin wordt partijkeuze voorgesteld als een proces dat in twee fasen verloopt: een fase waarin kiezers voorkeuren voor verschillende partijen ontwikkelen en een fase waarin kiezers op grond van deze voorkeuren hun uiteindelijke keuze maken. Deze methode kent niet de schattingsproblemen van gangbare methoden en stelt ons in staat vergelijkende studies te maken van partijkeuze over verschillende verkiezingen heen.

Recentelijk hebben Cees van der Eijk, Mark Franklin en ik deze methode toegepast om

de effecten van macro-economische omstandigheden op individueel kiesgedrag te analyseren (van der Brug c.s., 2007). Onze analyses laten zien dat economische omstandigheden slechts een gering effect hebben op partijvoorkeuren, maar dat die kleine effecten toch grote gevolgen kunnen hebben voor verkiezingsuitslagen wanneer de grootste partijen sterk met elkaar concurreren om de voorkeur van dezelfde groep kiezers. Wij tonen aan dat de grootste regeringspartijen meestal profiteren van gunstige economische ontwikkelingen – wat uiteraard de verwachting was – maar dat zij dit meestal doen ten koste van kleinere regeringspartijen. Ook blijkt de wijze waarop macro-economische omstandigheden doorwerken op verkiezingsuitslagen afhankelijk te zijn van de mate waarin regeringspartijen duidelijk verantwoordelijk zijn voor het beleid. In tweepartijstelsels worden partijen vaak afgerekend op het in het verleden gevoerde beleid. Maar in stelsels zoals het Nederlandse, waarin het niet heel duidelijk is welke partij precies verantwoordelijk is voor welk deel van het gevoerde beleid, zijn kiezers minder geneigd regeringspartijen af te rekenen op het in het verleden gevoerde beleid en juist meer geneigd te kijken naar de verwachtingen voor de toekomst.

Ik noem een aantal van deze onderzoeksresultaten, omdat ze laten zien dat we met deze nieuwe onderzoeksbenadering enkele tekortkomingen van het traditionele kiezersonderzoek verhelpen. Het traditionele kiezersonderzoek is bekritiseerd vanwege de sterke nadruk op individuele keuzeprocessen (in plaats van groepsprocessen), waarbij deze keuzeprocessen bo-

vendien niet worden beschouwd vanuit hun institutionele en historische context. Ik denk dat veel electoraal onderzoek inderdaad als probleem heeft dat het zich te sterk richt op de vraagzijde van het electorale keuzeproces: kenmerken van kiezers. Onze nieuwe benadering richt zich juist op de wisselwerking tussen partijen en kiezers en situeert het gedrag van individuen in de institutionele, strategische en macro-economische context waarin dit plaatsheeft.

Ik beschouw de recente ontwikkelingen in het kiezersonderzoek, waarin we ons richten op de interactie tussen kiezers, partijen en de strategische en institutionele context, als zeer beloftevol. Tot nu toe is deze benadering onder andere toegepast bij de analyse van rechtspopulistische partijen en hun aanhangers, van de relatie tussen Europese verkiezingen en nationale politiek en de invloed van macro-economische omstandigheden op electorale processen. Ik verwacht dat bredere toepassingen van deze benadering het electoraal onderzoek centraler zullen positioneren in de politicologie, juist omdat we niet alleen meer weten van electorale keuzeprocessen op microniveau, maar omdat we eveneens meer aandacht besteden aan de doorwerking van deze microprocessen op macroniveau.

Terugkerend naar de vermeende crisis van de partijendemocratie, moeten we dus een duiding geven van de toegenomen instabiliteit van verkiezingsuitslagen. Hierbij is het belangrijk vast te stellen dat opvattingen van kiezers op geaggregeerd niveau zeer stabiel zijn en dat ook voorkeuren voor partijen tamelijk stabiel zijn. Tege-

lijktijd zien we dat de grote politieke partijen zich ideologisch minder duidelijk van elkaar zijn gaan onderscheiden. Als partijen zich inhoudelijk niet erg duidelijk van elkaar onderscheiden, dan zullen kiezers die op basis van inhoudelijke oordelen een keuze maken, vaak tot op het laatste moment twijfelen tussen twee of meer partijen die zij vrijwel even aantrekkelijk vinden (Kroh, van der Brug & Van der Eijk, 2007; van der Brug, 2004; Van Holsteyn & De Ridder, 2005). Dit leidt tot twee ogenschijnlijke paradoxen.

De eerste ogenschijnlijke paradox is dat factoren die voor kiezers zelf niet erg belangrijk zijn bij het bepalen van hun voorkeur voor partijen, zoals beoordelingen van kandidaten of kleine blunders in de campagnevoering, juist in veel gevallen net even de doorslag kunnen geven in de partijkeuze. De tweede ogenschijnlijke paradox is dat voorkeuren voor partijen tamelijk stabiel zijn, terwijl verkiezingsuitslagen vaak zeer instabiel zijn. De grotere schommelingen in verkiezingsuitslagen moeten dan ook niet worden gezien als een indicatie dat de partijendemocratieën in een crisis zouden verkeren. De meeste burgers kiezen op basis van inhoudelijke overwegingen. De middenpartijen zijn meer op elkaar gaan lijken en naarmate de afstand tussen partijen kleiner wordt, zullen kiezers daartussen gemakkelijker switchen. Daarnaast zijn de middenpartijen naar elkaar toe gekropen, waardoor er meer ruimte is ontstaan voor partijen aan de uiteinden van het politieke spectrum. Hoewel de schommelende verkiezingsuitslagen uiteraard veel onzekerheid veroorzaken onder politieke en bestuurlijke

elites, is er vanuit democratisch oogpunt niets op tegen.

2. Schommelende verkiezingsuitslagen en nieuwe scheidslijnen?

Een tweede mogelijke verklaring voor de instabiliteit van verkiezingsuitslagen is dat het belang van de links-rechts tegenstelling in West-Europa is afgenomen. In deze lijn van argumentatie gaat het er niet zozeer om dat partijen in links-rechts termen naar elkaar zijn toegekropen, maar dat deze tegenstelling op zichzelf minder belangrijk is geworden. Deze lijn van argumentatie komen we tegen bij Inglehart (1984), Kitschelt (1995) en recentelijk bij Kriesi c.s. (2006). Volgens Inglehart worden conflicten rond sociaaleconomische verdelingskwesties steeds minder belangrijk en worden vooral voor de jongere generatie die in betrekkelijke welvaart is opgegroeid immateriële waarden, zoals een schoon milieu, steeds belangrijker. Hij zag de opkomst van de milieubeweging en van groene partijen in de jaren zeventig en tachtig als een uiting van de politisering van deze immateriële waarden. Dit betekent dat in Ingleharts optiek de sociaaleconomische dimensie richtinggevend is voor de ene generatie en een andere ideologische of waardentegenstelling voor een andere generatie.

Anderen hebben een tweedimensionaal model uitgewerkt, met op de ene as sociaaleconomische tegenstellingen en op de andere as iets anders (zie bijvoorbeeld

Kitschelt, 1995; Kriesi c.s., 2006; Midden-dorp, 1991; Pellikaan, 2006). De betekenis van die tweede as wordt verschillend geïnterpreteerd. Kitschelt (1995) en Midden-dorp (1991) noemen het een autoritair-libertaire dimensie, waarbij het gaat om zaken die te maken hebben met recht en orde en met christelijke zeden aan de ene kant en persoonlijke vrijheid aan de andere. Hanspeter Kriesi ziet in een recente bijdrage een nieuwe dimensie ontstaan rond de structurele belangentegenstelling tussen de winnaars en verliezers van de mondialisering (Kriesi c.s., 2006). Aan de ene kant bestaat er een groep burgers die ten gevolge van de mondialisering van nationale economieën hun baan zien verdwijnen naar lagelonenlanden in Azië, terwijl er voor de overgebleven banen steeds meer concurrentie is van goedkope arbeidskrachten uit vooral Oost-Europa ten gevolge van de openheid van de Europese markt. Kriesi verwacht dat deze 'verliezers van de mondialisering' tegen verdere Europese eenwording zullen zijn, vóór protectionistische maatregelen en tegen de komst van immigranten. Aan de andere kant is er een groep burgers – de winnaars van de mondialisering – die hiervan juist profiteert omdat de eigen carrièremogelijkheden er groter door zijn geworden en zij door Oost-Europese arbeidsmigranten goedkoop het dak kunnen laten dekken van hun tweede huisje in Frankrijk. Volgens Kriesi en zijn onderzoeksgroep heeft deze structurele tegenstelling zich ontwikkeld tot een tweede politieke scheidslijn in de Europese partijstelsels. Dit betekent dat zowel het gedrag van partijen als de attitudes van burgers wordt gestructureerd door twee dimensies,

die ik in navolging van Kriesi maar even een sociaaleconomische en een culturele scheidslijn zal noemen. Huib Pellikaan (2006) heeft eenzelfde soort ruimtelijk model ontwikkeld voor het Nederlandse partijpolitieke landschap.

Ik kan mij gedeeltelijk vinden in de theorie van Kriesi, maar op twee punten heeft hij mijns inziens ongelijk. Het eerste punt waarop wij verschillen betreft de gedachte dat nieuwe politieke tegenstellingen voortkomen uit structurele belangentegenstellingen. Deze klassieke sociologische benadering van politieke processen is niet langer overtuigend. Voor een deel komt dit doordat deze onvoldoende oog heeft voor het belang van politieke opvattingen die niet voortkomen uit persoonlijke of collectieve belangen. Voor een ander deel komt dit door de toenemende complexiteit van de hedendaagse samenleving, waardoor dezelfde persoon soms winnaar en soms verliezer van de mondialisering kan zijn. Een telefoniste kan de ene week haar plafond goedkoop laten witten door een Oost-Europeaan die hier een klusbedrijf is begonnen en de volgende week haar baan kwijtraken doordat het callcenter waarvoor ze werkte zich in India vestigt. De bloembollenkweker die zijn bollen laat pellen door Poolse seizoensarbeiders, loopt de volgende maand wellicht te hoop tegen het asielzoekerscentrum dat in de buurt wordt gevestigd. Modellen die ideologische voorkeuren van burgers, hun politieke opvattingen ten aanzien van concrete kwesties, of hun electorale keuzen verklaren uit maatschappelijke posities, hebben dan ook weinig verklarende kracht. Ik denk wel dat Kriesi gelijk heeft dat twee ideologische

dimensies ten grondslag liggen aan de opvattingen van kiezers ten aanzien van de belangrijkste politieke thema's. De posities van burgers op deze dimensies laten zich echter slecht verklaren vanuit hun maatschappelijke posities.

Het tweede punt waarop mijn visie afwijkt van die van Kriesi en ook van Pellikaan betreft de claim dat niet alleen attitudes van burgers, maar ook de posities van partijen, door twee dimensies worden gestructureerd. Op basis van analyses van zogenaamde 'expert survey data' uit veertien van de vijftien oorspronkelijke EU-lidstaten komen Joost van Spanje en ik tot de conclusie dat dit niet het geval is (van der Brug & Van Spanje, 2007). Standpunten van partijen ten aanzien van zeer verschillende thema's zijn heel sterk met elkaar gecorreleerd. Met andere woorden, partijen die linkse standpunten innemen bij sociaaleconomische onderwerpen, zijn ook links op het gebied van thema's als individuele vrijheid en migratie, en partijen die sociaaleconomisch rechts zijn, zijn ook rechts inzake andere thema's. Een uitzondering is de Europese eenwording, waarbij de partijen in het politieke centrum over het algemeen vóór verdere Europese eenwording en uitbreiding zijn en de tegenstand grotendeels komt van de radicale linker- en rechterzijde van het spectrum – overigens op grond van verschillende argumenten.

We weten dus dat standpunten van partijen grotendeels langs één dimensie georganiseerd zijn, terwijl de opvattingen van kiezers ten aanzien van een aantal belangrijke politieke thema's door twee dimensies worden gestructureerd. De twee dimensies

kunnen we grafisch weergeven zoals in figuur 1. Op de horizontale as staan posities weergegeven op de sociaaleconomische dimensie. Hoe linkser iemand zich op deze dimensie bevindt, des te meer is hij of zij voor inkomensnivellering, voor behoud van arrangementen van de verzorgingsstaat en tegen privatisering. Hoe rechtser men staat, des te meer is men voor de vrije markt en tegen een grote overheid. Wie op de verticale as bovenaan staat is voor een streng asielzoekersbeleid, vindt dat immigranten zich dienen aan te passen en dat er streng opgetreden moet worden tegen criminaliteit. Wie helemaal onderaan staat op deze dimensie vindt juist dat er een ruimhartig asielzoekersbeleid moet zijn, dat immigranten hun eigen cultuur en gewoonten mogen behouden en dat criminaliteitsbestrijding meer gebaat is bij preventie dan bij zwaardere straffen. Uiteraard kan iedereen posities innemen tussen deze uitersten in.

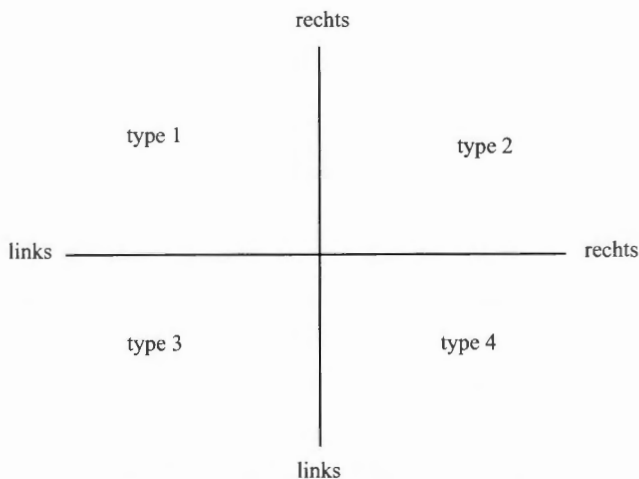
Op basis van deze twee dimensies kunnen we ons schematisch dus vier idealtypen voorstellen (zie Figuur 1). Er zijn mensen die sociaaleconomisch links zijn en ook links wat betreft culturele onderwerpen, zoals immigratie, integratie en criminaliteitsbestrijding. Er zijn mensen die op beide dimensies een 'rechtse' positie innemen, maar er zijn er ook die op de ene dimensie links zijn en op de andere dimensie rechts. Partijposities zijn tot zeer recentelijk echter grotendeels langs één dimensie georganiseerd, hetgeen betekent dat er vrijwel geen partijen zijn die links zijn ten aanzien van economische kwesties en rechts op culturele strijdpunten (type 1), of rechts bij sociaaleconomische

onderwerpen en links op culturele (type 4). Bijna alle partijen zijn van het type 2 of type 3. Op basis van enquêtegegevens weten we dat in de meeste West-Europese landen de meerderheid van de bevolking naar links neigt op de sociaaleconomische dimensie en naar rechts op de culturele dimensie. In de meeste West-Europese landen komt type 1 dan ook het meest voor en type 4 het minst. De grootste van de vier groepen is sociaaleconomisch links en sociaalcultureel rechts. In Nederland wordt vaak gesproken van de 'ruimte op rechts', maar de ruimte ligt niet op rechts (type 2) want daar bevinden zich veel partijen en niet zo veel kiezers. De echte ruimte ligt bij de links-rechts combinatie die gerepresenteerd wordt door type 1. Deze grote groep wordt in het huidige West-Europa immers niet politiek vertegenwoordigd.

Het feit dat zo'n grote groep burgers politiek niet vertegenwoordigd is, zal naar mijn stellige verwachting leiden tot belangrijke veranderingen in de partijstel-

sels van de verschillende Europese landen, maar kan niet voorspellen tot welke veranderingen dit zal leiden. De vraag is wie er in dat gat zal duiken? Radicaal linkse partijen zoals de Nederlandse SP of de Duitse *Linke Partei*? Nieuwe partijen? Of zullen de rechtspopulistische partijen als het Vlaams Belang en de Deense Volkspartij zich steeds linkser gaan oriënteren in sociaaleconomisch opzicht? Dit kan ik niet voorspellen, maar ik zal er zeker onderzoek naar blijven doen.

Wat zijn de implicaties van dit alles voor de vermeende crisis van de partijdemocratie? In mijn ogen is er wel een probleem, maar ik ben er niet van overtuigd dat dit iets te maken heeft met de politieke partij als organisatievorm of met afnemende aantallen (actieve) partijleden. Voor de relatie met kiezers zijn die partijleden al veel langer van minder belang. Er is echter wel een *probleem van representatie*. Aan de ene kant heeft dit te maken met het feit dat de posities van

Figuur 1: Typologie van ideologische posities.

kiezers niet overeenstemmen met die van partijen, maar wellicht nog belangrijker is het beleid dat wordt gevoerd. Uit publiek opinieonderzoek blijkt dat er onder West-Europese burgers veel steun bestaat voor de arrangementen van de welvaartsstaat en voor inkomensnivellering (zie o.a., Becker & Dekker, 2005, p. 337; Tammes & Dekker 2007, p. 72; van der Brug & Van Spanje, 2007). Het lijkt er dus sterk op dat het EU-beleid dat zich richt op privatisering en versterking van de vrije markt flink uit de pas loopt met de publieke opinie in Europa die sociaaleconomisch sterker naar links neigt. Daarnaast heeft er tot diep in de jaren negentig een taboe gerust op discussies over het migratie- en integratiebeleid in veel Europese landen, terwijl een minderheid van de burgers in de meeste landen vindt dat migratie positief heeft uitgepakt. Ik beschik niet over data om dit te kunnen ondersteunen, maar het lijkt erop dat het beleid in de meeste Europese landen – op de Scandinavische landen na – tot diep in de jaren negentig rechts is geweest op sociaaleconomisch terrein en links op het vlak van culturele strijdpunten zoals immigratie. Dat is in het kwadrant waar zich de minste kiezers bevinden.

3. Dalend politiek vertrouwen?

Een ontwikkeling die veel beschouwers van partijdemocratieën zorgen baart is het dalende vertrouwen onder burgers in conventionele politiek, vooral bij instituties als partijen, regering en parlement. In een recentelijk verschenen en invloedrijk

boek betoogt de Amerikaanse politoloog Russell Dalton (2004) dat er in nagenoeg alle westerse democratische stelsels sprake is van een gestage daling van het vertrouwen in de belangrijke politieke instituties. Echter, wie dat boek goed leest, zal zien dat die daling niet in ieder land optreedt en zeker niet bij elke indicator voor politiek vertrouwen.

Een van de uitzonderingen is Nederland en in een recente studie hebben Philip van Praag en ik gedetailleerder gekeken naar ontwikkelingen in politiek vertrouwen in Nederland (van der Brug & Van Praag, 2007; Bovens & Wille, 2006). Daaruit blijkt dat er in Nederland geen sprake is van een structurele daling in politiek vertrouwen, maar dat er tussen begin jaren zeventig en eind jaren negentig juist sprake was van een stijgende trend. Tussen 2000 en 2004 was er weer een sterke daling in het vertrouwen, maar tussen 2004 en 2006 nam het politieke vertrouwen van burgers weer toe. Het politieke vertrouwen van burgers was voor Nederlandse begrippen laag in twee perioden van polarisatie: ten tijde van het kabinet Den Uyl en van het tweede kabinet Balkenende. Onze hypothese is dat juist de zo hevig bekritiseerde Nederlandse politieke cultuur – het streven naar consensus, het zoeken van compromissen, ‘de boel bij elkaar houden’, het ‘polderen’ – een positief effect heeft gehad op het vertrouwen van burgers in ‘de politiek’.

Er is echter nog zeer weinig bekend over de wijze waarop de politieke context en de daarmee samenhangende politieke cultuur inwerken op het politieke vertrouwen van burgers. Meer onderzoek op dit terrein

is daarom dringend noodzakelijk, maar er is geen sprake van een universele structurele daling van het politieke vertrouwen.

4. Rechtspopulisme

Sinds enkele decennia is het politieke landschap in West-Europa aangevuld met nieuwe partijen die soms 'extreemrechts' werden genoemd, soms 'rechtspopulistisch' of 'radicaal rechts' en soms 'anti-immigratiepartijen'. Voorbeelden hiervan zijn de Italiaanse MSI-Alleanza Nazionale, het Franse Front National, het Vlaams Blok/Vlaams Belang, de Nederlandse Centrumdemocraten en LPF, de Duitse Republiken en de Oostenrijkse FPÖ. Vanwege de vermeende overeenkomsten tussen deze rechtspopulistische partijen en fascistische stromingen uit het interbellum, wordt de opkomst van dergelijke partijen door sommigen beschouwd als een gevaar voor de democratie.

Naar de aanhangers van dergelijke partijen is de laatste vijftien jaar veel onderzoek gedaan. Het beeld dat uit een groot deel van dit onderzoek naar voren kwam, was niet erg florissant. In de eerste plaats werd hun stem veelal geïnterpreteerd als een proteststem, ofwel een stem die niet echt inhoudelijk gemotiveerd was, maar een uiting van ongerichte woede of ontevredenheid met 'de politiek'. Deze verklaring ging vaak gepaard met de constatering dat de aanhang van rechts-radicalen partijen vooral gerekruteerd wordt uit delen van het electoraat met een lage opleiding en een laag inkomen. Over de leiders van dergelijke partijen wordt daarnaast

vaak beweerd dat zij 'charismatisch' zouden zijn. Als we een en ander samenvatten, dan is het oprijzende beeld dat van de laagopgeleide en kansarme burger, meestal een man, die zich uit een ongerichte woede tegen het establishment laat verleiden door een charismatische leider. De afgelopen jaren heb ik op dit terrein veel onderzoek verricht met verschillende collega's (Bos & van der Brug, 2007; van der Brug, 2003; van der Brug, Fennema & Tillie, 2000; van der Brug & Fennema, 2003; van der Brug & Mughan, 2007; Van Spanje & van der Brug, 2007). Uit dat onderzoek komt een heel ander beeld naar voren.

Sociaalstructurele achtergrondkenmerken en demografische variabelen verklaren slechts een paar procent van de variantie in voorkeuren voor dit soort partijen. Dat betekent dat deze partijen hun aanhang niet alleen rekruteren onder de laagopgeleide zogeheten 'verliezers van de moderniteit', maar uit alle lagen van de bevolking. Verder blijkt een keuze voor een dergelijke partij niet minder inhoudelijk gemotiveerd te zijn dan de keuzen die andere kiezers maken voor andere partijen. Bij nadere toetsing blijft ook weinig over van de stelling over het belang van 'charismatisch leiderschap' voor rechtspopulistische partijen. Politieke leiders zijn voor alle partijen belangrijk, maar dat blijkt bij rechtspopulistische partijen niet in sterkere mate het geval te zijn dan bij andere partijen (van der Brug & Mughan, 2007).

Met sociaalstructurele benaderingen blijkt het ten slotte ook niet goed mogelijk te zijn te verklaren waarom sommige van

deze partijen electoraal succesvol zijn en andere nauwelijks succes hebben. Op basis van sociaalstructurele modellen zou men bijvoorbeeld verwachten dat het Waalse *Front National* heel succesvol zou zijn, vanwege de hoge werkloosheid in Wallonië ten gevolge van verouderde industrie. Ook ligt het voor de hand te verwachten dat in Vlaanderen, economisch een van de voorspoedigste regio's van de EU, een rechtspopulistische partij niet veel kans zou maken. Het omgekeerde is nu juist het geval.

Een aantal jaren geleden ontwikkelden Meindert Fennema, Jean Tillie en ik een model ter verklaring van verschillen in het electorale succes van rechtspopulistische partijen, dat niet alleen uitgaat van kenmerken van kiezers, maar juist ook kijkt naar kenmerken van partijen en naar de concurrentie tussen partijen (van der Brug, Fennema & Tillie, 2005). In dit onderzoek maakten wij gebruik van het begrip 'politieke mogelijkhedenstructuur', dat door Hanspeter Kriesi in Amsterdam is geïntroduceerd ter verklaring van het succes van sociale bewegingen. Kriesi en zijn toenmalige promovendi (en tegenwoordig hoogleraren sociologie) Jan Willem Duyvendak en Ruud Koopmans toonden aan dat, hoewel er in veel omstandigheden een potentiële steun bestaat voor activiteiten van sociale bewegingen, schommelingen in de activiteiten van sociale bewegingen vooral moeten worden begrepen uit politieke omgevingsfactoren, zoals facilitering of repressie door de staat en de samenstelling van de regering (Koopmans, 1992; Duyvendak, 1992; Kriesi, Koopmans, Duyvendak & Giugni, 1995).

Voor het succes van rechtspopulistische partijen bleken dergelijke politieke omgevingsfactoren eveneens belangrijk te zijn, en dan vooral de concurrentie door de belangrijkste gevestigde rechtse partij. Als deze zich sterk profileert op rechtspopulistische thema's als immigratie, dan blijkt de rechtspopulistische partij minder succesvol te zijn, ook als deze een groot electoraal potentieel heeft. Een concreet voorbeeld hiervan bieden *Die Republikaner* uit Duitsland, een partij die in het begin van de jaren negentig een kiezerspotentieel had van rond 15 procent, maar nooit de kiesdrempel haalde doordat voor de meeste potentiële kiezers de CDU en vooral de CSU rechts genoeg waren. Omgekeerd kon het Vlaams Blok eind jaren negentig en in het begin van de eenentwintigste eeuw juist sterk groeien doordat er ten tijde van de kabinetten van Verhofstadt weinig concurrentie op rechts was (van der Brug c.s., 2005; van der Brug & Fennema, 2003). Tot mijn genoegen constateer ik dat er recentelijk veel studies zijn verschenen waarin aandacht is voor politieke en strategische factoren die van belang zijn ter verklaring van de steun voor rechtspopulistische partijen en bewegingen, zowel op individueel als op geaggregeerd niveau (Carter, 2005; Givens, 2005; Golder, 2003; Koopmans, Statham, Giugni & Passy, 2005; Norris, 2005; van der Brug & Fennema, 2007).

Is de opkomst van rechtspopulistische partijen symptomatisch voor de crisis waarin de West-Europese partijendemocratieën zouden verkeren? Dat is mij een aantal stappen te ver. De echte rechtsextremistische partijen die zich tegen de democratie keren of die zich niet houden aan demo-

cratische spelregels zijn uitermate klein en onsuccesvol. De rechtspopulistische partijen die wel succes kennen, houden zich aan de democratische spelregels, en wat men er ook van mag vinden, zij verwerven steun op basis van hun inhoudelijke programma. Het lijkt mij essentieel voor een democratie dat ook afwijkende meningen vertegenwoordigd worden, en als dat gebeurt door partijen die zich aan de regels van de parlementaire democratie houden, dan mogen we niet te gemakkelijk van een crisis spreken.

5. Concluderend

Dit brengt ons terug bij de vraag of er sprake is van een crisis van de westerse partijendemocratieën of niet. De historicus De Jonge (1968) en mijn collega De Beus (te verschijnen) hanteren een onderscheid tussen een crisis *van* de democratie en een crisis *in* de democratie. Van een crisis *van* de democratie is sprake als zowel elites als grote groepen burgers het fundamenteel oneens zijn over de uitgangspunten van democratisch bestuur, zoals het ideaal van politieke gelijkheid, persvrijheid en andere grondwettelijke bepalingen. In geen enkele westerse democratie is hiervan sprake.

Belangrijke elementen van een crisis *in* de democratie zijn: een fundamentele onzekerheid van oude politieke elites, grote onvrede onder belangrijke maatschappelijke groepen en burgers over 'de politiek', ongelof in de toekomst van de huidige democratie en een algemene atmosfeer van verwarring en verdeeldheid. In verschillende westerse landen komen

we deze kenmerken in meer of mindere mate tegen. Het antwoord op de vraag of er nu sprake is van een crisis in de democratie wordt daarmee afhankelijk van de mate waarin men elk van die elementen laat meewegen, en daarmee dreigt deze oninteressant te worden. In plaats van de vraag of er sprake is van een crisis ontkenkend of bevestigend te beantwoorden, is het daarom interessanter de verschillende visies op de vermeende crisis in kaart te brengen en na te gaan op welke bewijsvoering deze visies berusten.

Een eerste lijn van argumentatie is die van 'de verwende burger', die men vooral tegenkomt bij politieke commentatoren en bij sommige verongelijkte politici. Volgens deze commentatoren heeft de ontevreden burger onrealistisch hoge verwachtingen van het probleemoplossende vermogen van de overheid en raakt daardoor noodzakelijkerwijs teleurgesteld. Vervolgens keert hij of zij zich te gemakkelijk af van 'de politiek' of laat zich te gemakkelijk verleiden door een nieuwe politieke stroming of beweging. Uiteraard kan iedereen wel een voorbeeld geven van een dergelijke 'verwende kiezer', maar als diagnose van electorale schommelingen schiet deze argumentatie duidelijk tekort, zoals ik heb laten zien.

Een tweede lijn van argumentatie is dat partijen falen. Zoals beargumenteerd door onder andere Peter Mair (2006) bestaat dit falen eruit dat partijen er niet in slagen burgers aan zich te binden. Burgers zouden zich in toenemende mate afkeren van de partijpolitiek, hetgeen zich uit in dalende opkomstcijfers bij verkiezingen,

dalende ledentallen en een dalend vertrouwen in conventionele politiek. Tegelijkertijd zouden partijelites zich minder op de samenleving richten en zich sterker oriënteren op de staat en het bestuur. Hierbij zijn verschillende vraagtekens te plaatsen. Door dalende ledenaantallen en minder nauwe banden met maatschappelijke organisaties zijn partijen inderdaad minder sterk organisatorisch geworteld in de samenleving. Dit heeft er echter juist toe geleid dat politici zich minder op hun partij zijn gaan richten en meer op de kiezer. Juist de onzekere electorale basis leidt ertoe dat partijen zich meer dan ooit rekenschap geven van schommelingen in publieke opinie en meer dan voorheen proberen het contact te onderhouden met kiezers. Moderne partijen zijn geen kartelpartijen geworden, zoals Katz en Mair (1995) voorspelden, maar campagnepartijen. Dit leidt tot een toenemend belang van de massamedia in het politieke bedrijf, maar het betekent niet dat de invloed van burgers minder wordt.

Daarnaast hebben kiezers zich niet afgekeerd van de partijpolitiek. Er is namelijk geen systematische daling van opkomstcijfers, noch bestaat er een systematische daling van politiek vertrouwen. Rond het jaar 2000 bereikte het politieke vertrouwen in Nederland juist een hoogtepunt. Ik denk daarom dat het door Mair geschetste beeld te alarmistisch en te deterministisch is. Politieke partijen blijven noodzakelijk om leiders en bestuurders te rekruteren, en in de meeste landen moet je aan partijvorming doen om aan verkiezingen te kunnen deelnemen. Veel leden heb je

daarvoor echter niet nodig. In tegenstelling tot Mair denk ik niet dat de transitie die partijen doormaken logischerwijze zal leiden tot een teloorgang van de partijendemocratieën en tot een meer autoritair bestuur, maar dat de wijze waarop partijen en partijstelsels veranderen per land verschillend zijn, afhankelijk van de historische, politieke en institutionele context.

Een derde lijn van argumentatie is de stelling dat het politieke midden leegloopt en dat de opkomst van radicale partijen en bewegingen tot onbestuurbare situaties zal leiden. Dit hoort men vaak ten aanzien van Nederland, maar ook bijvoorbeeld in Duitsland. De politieke stromingen die na de Tweede Wereldoorlog verantwoordelijk zijn geweest voor de inrichting van de verzorgingsstaten in West-Europa, de sociaaldemocratie en de christendemocratie, verkeren in ideologische onzekerheid. Partijen uit beide stromingen hebben meegewerkt aan een neoliberale agenda, voor een belangrijk deel vanuit de EU geïnitieerd, waarin overheidstaken zijn geprivatiseerd en verzelfstandigd. Zij hebben echter nog geen heldere visie ontwikkeld op de twee belangrijkste sociale kwesties van deze tijd, namelijk de toekomst van de verzorgingsstaat en de problematiek rond migratie en integratie. In de ogen van burgers zijn de grote politieke stromingen daardoor ideologisch steeds dichter bij elkaar komen te staan en dat heeft ruimte geboden voor de opkomst van radicalere partijen ter linker- en rechterzijde. Zolang dat democratische partijen zijn, betekent dit strikt genomen dat de partijendemocratie juist naar behoren functioneert.

Partijen zullen zich erop in moeten stellen dat geëmancipeerde burgers zich weinig loyaal voelen en dus gemakkelijker van partij zullen wisselen. Die burger maakt zich echt niet zo druk om de stijl van politieke actoren, om de vraag hoe een partij haar leden raadpleegt, of het zich een partij of een beweging noemt, of om andere randverschijnselen. Het gaat die kiezer vooral om de inhoud, en van daaruit zijn er ten aanzien van het functioneren van de representatieve democratie twee problemen. Het ene probleem is dat combinaties van standpunten van grote groepen burgers door geen enkele partij worden vertegenwoordigd. Aan de ene kant is dit nu eenmaal een kenmerk van politieke representatie; er zullen altijd wel thema's zijn waarop je eigen standpunten afwijken van die van de partij waarop je hebt gestemd. Het is belangrijk vast te stellen dat juist het Nederlandse partijstelsel, met een lage drempel voor nieuwe partijen, responsief is ten aanzien van eisen van burgers. Wat je er inhoudelijk ook van mag vinden, de Nederlandse verkiezingen van 2002 hebben geleid tot een veel stringenter immigratiebeleid.

Een groter probleem is het uit de pas lopen van het vanuit de EU geïnitieerde neoliberale economische beleid met de publieke opinie in vrijwel alle EU-lidstaten. Er bestaat geen enkele relatie tussen uitslagen van verkiezingen voor het Europese parlement en de samenstelling van executieve organen zoals de Europese Commissie. Hierdoor vormen deze verkiezingen geen mechanisme waarlangs opvattingen van burgers kunnen doorwerken in beleid

(van der Brug & Van der Eijk, 2007). Hier zit in mijn ogen het veelgenoemde democratische tekort van de EU, en ik denk dat alle kenmerken van een crisis in de democratie op het EU-niveau ruimschoots aanwezig zijn. Het is dan ook dringend noodzakelijk dat er hervormingen van de EU komen die leiden tot meer responsiviteit van beleidsmakers.

Noten

1. Ik dank Sandra Zwier, Jos de Beus en Meindert Fennema voor hun commentaar op een eerdere versie van deze tekst. De uiteindelijke tekst is uiteraard mijn eigen verantwoordelijkheid.
2. Wouter van der Brug is sinds vorig jaar hoogleraar Algemene Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij trad daarmee in de voetsporen van vier illustere voorgangers die deze leerstoel eerder bekleedden, te weten Jan Barents, Hans Daudt, Hanspeter Kriesi en Cees van der Eijk. Van der Brug publiceerde recentelijk onder meer *The Economy and the Vote* (met Cees van der Eijk en Mark Franklin; Cambridge University Press, 2007) en *European Elections and Domestic Politics* (met Cees van der Eijk; University of Notre Dame Press, 2007). Dit artikel is een bewerking van de inaugurele rede die hij uitsprak op 28 november 2007.
3. Bij een bijeenkomst in Amsterdam ter gelegenheid van zijn afscheid als politicus op 26 oktober 2007 sprak Van Thijn de angst uit dat de Nederlandse 'waaierdemocratie'

zichzelf op zou blazen, en trok daarbij de vergelijking met Weimar (zie ook Van Gorp, 2007). Voor een snelle reactie hierop zie ook Van Holsteyn (2007).

4. Mair (2006, p. 31) komt tot de conclusie dat partijen zich zo sterk op de staat hebben georiënteerd en zo weinig op burgers, dat "(...) we find ourselves reaching for some notion of democracy without the demos".

Bibliografie

- Becker, J., & Dekker, P. (2005). Beeld van beleid en politiek. In T. Roes (Ed.), *De sociale staat van Nederland 2005*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Beus, J. de (te verschijnen). *The Advance of Audience Democracy, Political Representation in the West since 1989 and 2001*.
- Bos, L., & van der Brug, W. (2007). *Public images of leaders of anti-immigration parties*. Paper presented at the fourth General Conference of the European Consortium of Political Research in Pisa, Italy, from 6-8 September 2007.
- Bovens, M., & Wille, A. (2006). *Waar bleef het vertrouwen in de overheid?* Paper gepresenteerd op het Politicologenetmaal 2006.
- Carter, E.L. (2005). *The extreme right in Western Europe*. Manchester: Manchester University Press.
- Dalton, R.J. (2004). *Democratic Challenges, Democratic Choices; The erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Duyvendak, J.W. (1992). *The Power of Politics. France: New Social Movements in an Old Polity*. Dissertatie, UvA.
- Feldman, S., & Conover, P. J. (1983). Candidates, Issues, and Voters: the Role of Inference in Political Perception. *Journal of Politics*, 45, 812-839.
- Franklin, M. (1992). The decline of cleavage politics. In M. Franklin, T. Mackie & H. Valen (Eds.), *Electoral Change. Responses to evolving social and attitudinal structures in Western countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Givens, T.E. (2005). *Voting radical right in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Golder, M. (2003). Explaining variation in the success of extreme right parties in Western Europe. *Comparative Political Studies*, 36, 432-466.
- Granberg, D., & Holmberg, S. (1988). *The Political System Matters: Social Psychology and Voting Behavior in Sweden and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, R. (1984). The changing structure of political cleavages in Western society. I In R.J. Dalton, S.C. Flanagan & P.A. Beck (Eds.), *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Jonge, A.A. de (1968). *Crisis en critiek der democratie: anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over staat in Nederland tussen de wereldoorlogen*. Assen: Van Gorkum.
- Katz, R.S., & Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1(1), 5-28.
- Kitschelt, H. (1995). *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*.

- Ann Arbor, MI: University of Michigan.
- Koopmans, R. (1992). *Democracy from Below. New Social Movements and the Political System in West Germany*. Dissertatie, UvA.
- Koopmans, R., Statham, P., Giugni, M., & Passy, F. (2005). *Contested citizenship. Political contention over migration and ethnic relations in Western Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S., & Frey, T. (2006). Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared. *European Journal of Political Research*, 45, 921-956.
- Kriesi, H., Koopmans, R., Duyvendak, J.W., & Giugni, M.G. (1995). *New Social Movements in Western Europe. A Comparative Analysis*. Londen: UCL Press.
- Kroh, M., van der Brug, W., & van der Eijk, C. (2007). Voter Volatility Explained. In W. van der Brug & C. van der Eijk (Eds.), *European Elections and Domestic Politics: Lessons from the Past and Scenarios for the Future*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Mair, P. (2006). Polity-scepticism, party failings, and the challenge to European democracy. *Uhlenbeck Lecture 24* (p. 31). Wassenaar: NIAS.
- Middendorp, C. (1991). *Ideology in Dutch Politics. The Democratic System Reconsidered 1970-1985*. Assen: Van Gorkum.
- Norris, P. (2005). *Radical right. Voters and parties in the electoral market*. New York: Cambridge University Press.
- Pellikaan, H. (2006). De politieke ruimte en ideologische kenmerken van een partij. In H. Pellikaan & S. van der Lubben (Eds.), *Ruimte op rechts? Conservatieve onderstroom in de lage landen*. Utrecht: Spectrum.
- Popkin, S. (1991). *The Reasoning Voter*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schuyt, K. (2003). Kiezers als stuifzand. *De Volkskrant*, 15 januari 2003.
- Tammes, P., & Dekker, P. (2007). Het opinieklimaat. In R. Bijl, J. Poelhouwer & E. Pommer (Eds.), *De sociale staat van Nederland 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- van der Brug, W. (2003). How the LPF fuelled Discontent: Empirical Tests of Explanations of LPF-support. *Acta Politica. International Journal of Political Science*, 38(1), 89-106.
- van der Brug W. (2004). Zwevende of gemancipeerde kiezers?. In *Jaarboek De Nederlandse Politieke Partijen 2002* (pp. 230-251). Groningen: DNPP.
- van der Brug, W., & Fennema, M. (2003). Protest or mainstream? How the European anti-immigrant parties have developed into two separate groups by 1999. *European Journal of Political Research*, 42(1), 55-76.
- van der Brug, W., & Fennema, M. (2007). What causes people to vote for a radical right party? A review of recent work. *International Journal of Public Opinion Research*, 19(4), 474-487.
- van der Brug, W., & Mughan, A. (2007). Charisma, Leader Effects and Support for Right-wing Populist Parties. *Party Politics*, 13(1), 29-51.
- van der Brug, W., & van der Eijk, C. (red.) (2007). *European Elections and Domestic Politics: Lessons from the Past and Scenarios for the Future*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- van der Brug, W., & van Praag, P. (2007). Erosion of Support for Political

- institutions in the Netherlands: Structural or Temporarily? A Research Note. *Acta Politica*, 42(4), 443-458.
- van der Brug, W., & van Spanje, J. (2007). *Immigration, Europe and the "new" cultural cleavage*. Paper presented at the fourth General Conference of the European Consortium of Political Research in Pisa, Italy, from 6-8 September 2007.
- van der Brug, W., Fennema, M., & Tillie, J. (2000). Anti-immigrant Parties in Europe: Ideological or Protest Vote. *European Journal of Political Research*, 37, 77-102.
- van der Brug, W., Fennema, M., & Tillie, J. (2005). Why Some Anti-immigrant Parties Fail and Others Succeed: A Two-step Model of Electoral Support. *Comparative Political Studies*, 38(5), 537-73.
- van der Brug, W., van der Eijk, C., & Franklin, M. (2007). *The Economy and the Vote: Economic Conditions and Elections in Fifteen Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van der Eijk, C., & Kroh, M. (2002). *Alchemy or Science? Discrete Choice Models for Analyzing Voter Choice in Multi-Party Contests*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association. Boston, August 2002.
- van Gorp, C. (2007). Van Thijn verlaat politiek met angst "waaierdemocratie". *Trouw*, 27 oktober 2007, p. 1.
- van Holsteyn, J. (2007). Gevaar voor Weimar klein. *Trouw*, 1 november 2007, p. V10.
- van Holsteyn, J., & Ridder, J. de (2005). *Alles blijft anders: Nederlandse kiezers en verkiezingen in het begin van de 21^e eeuw*. Amsterdam: Aksant.
- van Spanje, J., & van der Brug, W. (2007). The Party as Pariah – Ostracism of Anti-Immigration Parties and its Effect on their Ideological Positions. *West European Politics*, 30(5), 1022-1040.
- van Thijn, E. (1998). *Vijftig jaar PSF/PSCW*. Amsterdam: Het Spinhuis.